

УДК 332.812.12:338.48

DOI: 10.18523/2617-8907.2019.2.72-81

Алешугіна Н. О., Зеленська О. О.

СТАН ЖИТЛОВОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. МІСТА ЧЕРНІГОВА ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ

Старовинним об'єктам, які створені давніми майстрами та демонструють колишні моди й технології, завжди гарантована увага нащадків. Що давніший об'єкт, то більше захоплення та інтерес він викликає. У центрі уваги статті – дерев'яна архітектура м. Чернігова XIX – початку XX ст., прикрашена різьбленням, яка представляє традиційну забудову міста в позаминулому столітті і є безсумнівною естетичною та художньою, а інколи – й історичною цінністю.

У статті охарактеризовано стан, кількість та райони розташування в Чернігові дерев'яних будинків, що мають історико-культурну або естетичну цінність, порушено питання щодо їх збереження, окреслено шляхи їх використання як туристичних ресурсів.

Ключові слова: дерев'яна архітектура, різьблення, туристичні ресурси, розвиток туризму.

Постановка проблеми. Будь-який туристичний центр – це, передусім, його туристичні ресурси та інфраструктура, яка робить їх споживання більш комфортним та організованим. Тож кожний туристичний центр, якщо він насправді планує залишатися таким, прагне нарощувати базу власних туристичних ресурсів і розвивати її як вглиб, так і вшир.

Чернігів – місто з давньою історією та унікальними пам'ятками, які приваблюють увагу туристів. Проте на сьогодні ця увага оцінюється як недостатня. За різними даними, місто щороку відвідує від 100 до 300 тисяч туристів, які проводять тут зазвичай один день. Поряд з іншими проблемами, які треба вирішити для подолання такого стану, – зміцнення туристично-ресурсної бази та поліпшення естетичної привабливості міста.

Архітектурний образ старого Чернігова – місто-сад із здебільшого одноповерховою дерев'яною забудовою та старовинними сакральними спорудами. Саме він надавав шарму місту, яке

переживало туристський бум наприкінці XIX – на початку XX ст., пов'язаний із прославленням Феодосія Чернігівського.

Непоправних втрат дерев'яній архітектурній спадщині Чернігова завдали бомбардування міста під час Другої світової війни. Рішенням уряду СРСР Чернігів навіть включили до списку найбільш зруйнованих міст. За ступенем руйнувань Чернігів посідав четверте місце після Севастополя, Волгограда і Воронежа (Леп'явко 2012, с. 376). Чимало напівзруйнованих дерев'яних будинків було розібрано на дрова під час окупації. Але й у мирний час кількість будинків з узороччям стрімко скорочується. Пов'язано це з переходом у колективну власність великих особняків, недовговічністю дерева, зміною стандартів житлового будівництва, появою більш дешевих і практичних у догляді будівельних матеріалів. Ось і перетворюються різьблені будиночки-шкатулки на врізної пофарбовані, недоглянуті, обліплені всілякими прибудовами мурашники або

пластикові коробки з вікнами-дірами. Вряди-годи через цей наліт «цивілізації» проглядає забутий різьблений карниз.

Коли на зміну індивідуальному прийшло багатоквартирне будівництво, багато будинків, особливо в центрі міста, не витримали наступу багатоповерхівок. Тож цілий пласт української поліської культури поступово опинився під загрозою зникнення. Як наслідок – архітектурна привабливість Чернігова погіршилась.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження чернігівських архітектурних пам'яток постійно порушується в місцевій пресі, у радіо- та телевізійних передачах. Чимало зусиль для збереження автентичної архітектурної спадщини міста доклали чернігівські архітектори А. Карнабід та К. Ягдовський, С. Черняков та ін. Час від часу в соціальних мережах небайдужі громадяни об'єднуються в ініціативні групи зі збереження старовинної забудови, але через брак належної організації, мотивації та фінансування ці групи так само швидко припиняють своє існування. Погляд чернігівських фотографів В. Кошмала, С. Іващенко та інших часто звертається в бік старовинної дерев'яної забудови Чернігова, яка презентується на фотовиставках. Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» уже понад 20 років збирає колекцію різьбленого декору, який господарі знімають з фасадів власних будинків, організовує виставки із залученням таких експонатів.

Наявні дослідження здебільшого присвячені краєзнавчо-історичній тематиці, тоді як юридичний, економічний, туристичний та географічний аспекти залишаються поза увагою. Колекціям фотографій бракує повноти та систематизованості. Водночас стан дерев'яної архітектури кінця XIX – початку XX ст. потребує постійного моніторингу, оскільки зникає вона дуже стрімко. Ті дані, які можна встановити за документами та власними спостереженнями, наводять на думку про реальну перспективу зникнення, яка їй загрожує.

Мета статті – дослідження стану та територіальної зосередженості старовинних дерев'яних будинків міста Чернігова як потенційних туристичних ресурсів, використання яких розширить можливості розвитку різних видів туристичної діяльності в місті.

Дослідження здійснено із застосуванням експедиційного та картографічного методів. Задля збагачення бази фактичних даних було залучено архівні матеріали, проведено вибірково опитування господарів будинків.

Нині в Чернігові існує близько 250 прикрашених різьбленням осель, які локалізовані в різних районах міста. Наше дослідження охопило 232 таких будинки, які були виявлені експедиційним методом в історичних районах Чернігова та на центральних вулицях, зокрема тих, які мають значну протяжність. Було зафіксовано їхній зовнішній вигляд на момент дослідження та локалізацію. Систематизація отриманих матеріалів відбувалась за декількома ознаками: розміщення, стан, культурне значення.

Усі будинки, які становили предмет дослідницького інтересу, було згруповано за історичними районами міста, де вони розташовані, а саме: Ковалівка, Берізки, Ганжівка та Застриження, Землянки, Холодні Яри, Кавказ, Лісковича, а також центральні вулиці, зокрема такі протяжні, як Горького, П'ятницька, Мстиславська, проспект Миру. Будинки, що стоять на розі двох вулиць, для уникнення подвійного обліку враховувались на одній з них.

Стан будинків оцінювався візуально. Для більш точного оцінювання потрібно провести більш ґрунтовні дослідження інженерами-будівельниками. На основі вигляду фасадів будинків їх було об'єднано в три групи: будинки в задовільному стані, будинки зі зміненим зовнішнім виглядом (обкладені цеглою, оббиті сайдингом повністю або частково, частково перебудовані, на яких залишилися фрагменти різьблення), будинки в аварійному стані (напівзруйновані або ті, які мають явні великі пошкодження фундаментів, дахів, стін). Також окремо враховувались архітектурні пам'ятки (не завжди мають задовільний стан, чому буде приділено увагу нижче) та будинки, в яких проживали видатні особистості (ці споруди теж у різному стані). Деякі з них є пам'ятками історії.

Результатом проведеної роботи, окрім цієї статті, стали альбом фотографій будинків та фрагментів різьблення, серія мап, на яких показано локалізацію та стан досліджених будинків, їхнє культурне значення (Чернігівське узороччя 2016).

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що майже 66 % від загальної кількості вцілілих будинків мають задовільний стан, 20 % – значно змінені, 9 % загрожує скорі зникнення, 5 % усіх дерев'яних чернігівських будинків мають історичне або мистецьке значення (див. таблицю). Незважаючи на більш-менш оптимістичні дані, стверджуємо, що перехід будинків із першої групи до другої (значно змінених), а то і зовсім вибуття з категорії дерев'яних будинків, прикрашених різьбленням, відбувається доволі швидко.

Таблиця. Стан і розміщення будинків, прикрашених дерев'яним різьбленням, м. Чернігів

Історичний район	Вулиця	Усього будинків	з них				були помешканнями визначних особистостей
			у задовільному стані	значно змінені	в аварійному стані	пам'ятки архітектури	
Берізки	1 Травня	6	3	2	1	-	-
	Боднарука	3	2	-	1	-	-
	Боднарука пров.	1	1	-	-	-	-
Усього по району		10	6	2	2	-	-
Застриження і Ганжівка	Андріївська	6	3	3	-	-	-
	Земська	3	2	1	-	-	-
	Лермонтова	4	4	-	-	-	-
	Милорадовичів	1	1	-	-	-	-
	Михайлофедорівська	3	3	-	-	-	-
	Міхнюка	5	4	1	-	-	-
	Менделєєва	1	1	-	-	-	-
	Молодчого	6	3	1	2	-	-
	Павлова	1	1	-	-	-	-
	Полуботка	5	4	-	1	-	-
	Станіславського	2	1	-	-	-	1
	Феодоровського	2	2	-	-	-	-
Шевченка	2	1	-	-	1	-	
Усього по району		40	29	6	3	1	1
Землянки	Бакуринського	6	5	-	1	-	-
	Бакуринського пров.	1	1	-	-	-	-
	Воскресенська	4	4	-	-	-	-
	Воскресенський пров.	5	4	1	-	-	-
	Космодем'янської	3	1	2	-	-	-
	Марковича	3	1	1	1	-	-
	Мічуріна	1	1	-	-	-	-
	Ринкова	1	-	-	-	1	-
Усього по району		24	17	4	2	1	-
Ковалівка	Гонча (від вул. Київської до вул. Котляревського)	2	1	-	-	1	-
	Київська	7	3	1	2	1	-
	С. Русової	4	2	1	1	-	-
Усього по району		13	6	2	3	2	-
Кавказ	Нова	6	4	2	-	-	-
	Підвальна	6	3	2	1	-	-
Усього по району		12	7	4	1	-	-
Лісковиця	Варзара	2	1	-	1	-	-
	Глібова	1	-	1	-	-	-
	Іллінська	2	1	-	-	-	1
	Лисенка	1	1	-	-	-	-
	Лісковицька	3	3	-	-	-	-
	Старостриженська	3	2	1	-	-	-
	Толстого	8	7	1	-	-	-
	Успенська	4	2	-	-	-	2
	Феодосія Углицького	1	1	-	-	-	-
Усього по району		25	18	3	1	-	3
Холодні Яри	Ваугіна	6	2	3	1	-	-
	Ваугіна пров.	1	1	-	-	-	-
	Десняка	7	3	3	1	-	-
	Слецька	1	1	-	-	-	-
	Кирпоноса	3	1	-	2	-	-

Продовження таблиці

Історичний район	Вулиця	Усього будинків	з них				
			у задовільному стані	значно змінені	в аварійному стані	пам'ятки архітектури	були помешканнями визначних особистостей
Холодні Яри	Князя Чорного	2	1	-	-	-	1
	Колоскових	1	1	-	-	-	-
	Коцюбинського	12	8	3	-	1	-
	Лесі Українки	9	6	3	-	-	-
	Магістрацька	1	1	-	-	-	-
	Малясова	1	1	-	-	-	-
	Попудренка	5	4	1	-	-	-
	Ремісника	4	3	1	-	-	-
	Святомиколаївська	4	3	-	1	-	-
	Суворова	2	2	-	-	-	-
	Хлібопекарська	9	6	2	1	-	-
	Холодний Яр	1	1	-	-	-	-
Фабрична	1	-	-	-	-	1	
Усього по району		70	45	16	6	1	2
Центральні вулиці	Гонча (від вул. Київської до просп. Перемоги)	9	8	1	-	-	-
	Зелена	5	3	2	-	-	-
	Мстиславська	11	5	5	-	-	1
	Музейна	1	1	-	-	-	-
	Миру просп.	4	2	-	1	-	1
	П'ятницька	4	1	2	1	-	-
	Чернишевського	3	3	-	-	-	-
Усього по центральних вулицях		37	23	10	2	-	2
Усього по місту		232	152	47	20	5	8

Примітка. Складено авторами.

Порівнюючи дані А. Карнабіда, який описував вулицю Фрунзе (нинішню Мстиславську) у 1991 р., з нинішнім станом, можна констатувати, що за 28 років на ній зникло 7 будинків (Карнабід 2005). За цей самий період були зруйновані будинки, які становлять безсумнівну історичну цінність: І. Рашевського на просп. Миру, Лизогубів на вул. О. Молодчого, будинок челяді при садибі Г. Глібова на Бобровиці. За час, коли видавався альбом світлин «Чернігівське узороччя: краса, що зникає» (2016) та готувались матеріали для статті (2016–2018 рр.), понад півдесятка будинків на вул. 1 Травня змінили свій вигляд.

Вибіркові опитування мешканців таких будинків та робота з краєзнавчими матеріалами дали змогу з'ясувати, що більшість із них були збудовані на межі XIX та XX ст., вочевидь, тоді місто переживало будівельний бум. Після приходу до влади більшовиків відбувся розподіл власності та вилучення надлишкової житлової площі на користь осіб пролетарського походження. Таким чином, багато з таких будинків опинилися в колективному розпорядженні, що не сприяло підтриманню їх у належному стані. Нині умови

життя в таких будинках не задовольняють сучасні вимоги до житла: скупченість, маленькі кімнатки, старі рами, підлоги, незручне планування, низька енергоефективність, відсутність каналізації та інших вигод спонукають господарів поліпшувати свої житлові умови. Кожен господар опоряджує свою частину будинку на свій лад, вирішує проблеми за рахунок зведення прибудов та надбудов, що не йде на користь загальному зовнішньому вигляду оселі. Реальних важелів впливу на такий стан речей немає, оскільки тепер кожна частина будинку перебуває в приватній власності. Однак без участі державної та місцевої влади важко буде щось змінити на краще.

Найбільша кількість дерев'яних будинків з різьбленням збереглась в історичному районі Холодні Яри (70), на другому місці – Ганжівка та Застриження, на третьому – центральні вулиці. Рейтинг вулиць за кількістю збережених будинків із різьбленням виглядає так. На першому місці – вулиці Гонча та Коцюбинського, причому на Гончій будинки збереглися краще, а на вул. Коцюбинського вони розташовані більш компактно, що значно краще для організації екскурсій. На

другому місці – вул. Мстиславська (11 будинків), і, хоча розташовані вони компактно, половина з них значно змінена. По 9 будинків – на вул. Воровського та Лесі Українки, 8 – на вул. Толстого, по 7 – на вул. Київській та О. Десняка, по 6 – на вул. 1 Травня, Андріївській, О. Молодчого, О. Бакуринського, Новій та Підвальной, Ватутіна.

Ті з них, які розташовані поблизу визнаних архітектурно-історичних пам'яток, можуть бути залученими в туристично-екскурсійну діяльність.

Але розглянемо спочатку ті будівлі, які вже мають охоронний статус. Єдиною дерев'яною архітектурною пам'яткою національного значення є будинок св. Феодосія на території Єлецького монастиря, розташований за адресою вул. Князя Чорного, 1 (Пам'ятки архітектури). Це найдавніша на Лівобережжі пам'ятка дерев'яної житлової архітектури. Її зведено 1688 року, що підтверджує різьблений напис на сволюку. За переказами, тут мешкав святий Феодосій Углицький – архієпископ Чернігівський. У 1696 р. святого Феодосія не стало. Через два століття, у вересні 1896 р., відбулося відкриття мощів архієпископа, від яких сталося багато знамень та зілень. Розпочалося паломництво до Чернігова, яке охопило всю Російську імперію. Після зведення у 1811 р. покоїв для настоятеля Єлецького монастиря в будинку Феодосія була резиденція намісників, а з 1892 р. – іконописна майстерня. За більш ніж три століття будинок не раз перебудовувався (Сапон 2005).

До пам'яток архітектури місцевого значення належать: будинок Спановського на вул. Немировича-Данченка, 15; будинок купця Мочарета на вул. Коцюбинського, 39; садибний будинок кінця XIX ст. на вул. Шевченка, 54; будинок на набережній на вул. Гончій (Горького), 92 та особняк Рацкевича на вул. Ринковій (Примакова), 7 (Пам'ятки архітектури; *Ukraine Incognita* 2019). Нормальний стан мають ті з них, у яких розміщені різні установи та організації, що дбають про них. Зокрема, будинок купця Мочарета перебуває в розпорядженні КП «Чернігівоблагроліс», у будинку на вул. Шевченка розміщена Чернігівська бібліотека для юнацтва, на вул. Ринковій – Чернігівська регіональна торгово-промислова палата. Зовнішній вигляд останнього зіпсований зовнішніми блоками кондиціонерів, які встановили між вікнами фасаду. У гіршому стані – будинки на вул. Немировича-Данченка та Гончій. Перший перебуває в оперативному управлінні Управління комунального майна Чернігівської обласної ради. Другий належить Чернігівській обласній організації фізкультурно-спортивного товариства «Україна».

Як показує досвід, надання будинкам охоронного статусу не гарантує їх збереження. Так було зруйновано будинок відомого художника І. Рашевського, що стояв неподалік від ринку «Бойовий». Ані статус місцевої пам'ятки архітектури, ані старання А. Карнабіда та інших небайдужих громадян міста, ані рішення суду не змогли зупинити руйнування. Між іншим, будинок та прилегла до нього територія колись були одним із найчарівніших куточків Чернігова, заним під назвою «Чернігівська Швейцарія». Ось що говорять про нього старожили: «Дуже красивий, з різьбленими прикрасами великий будинок... Від будинку з просторою верандою на південь до “сажалки” – озера в Чортківському яру – спускалися цегляні сходи. Через озеро був перекинтий підвісний міст, оповитий зеленню. Уздовж берегів озера ... росли троянди, які поступово здичавили і переросли в шипшину, верби. Маєток цей був дуже доглянутий, чистий. Тут росли високі ялини, був тут і ялицевий лісок» (переклад з російської наш. – Н. А., О. З.) (Карнабід 2005).

Доводячи необхідність порятунку цієї пам'ятки, А. Карнабід зібрав про нього спогади старожилів, довідки та навіть розробив проект музейно-меморіального храмового комплексу «Рашевщина», який можна було б створити на території біля будинку. Він міг би стати однією з цікавих історико-культурних атракцій Чернігова, але будинок зруйнували. Нині на його місці – залишки фундаменту, зарості диких чагарників та стихійне звалище.

Будинок-пам'ятка історії на вул. Мстиславській, 37, у якому свої дитячі і юнацькі роки провів відомий художник-ілюстратор В. Конашевич, нині належить кільком власникам, які, незважаючи на охоронний статус будівлі, змінюють її зовнішній вигляд.

Прикладом позитивного досвіду відродження може слугувати будинок-пам'ятка історії, розташований за адресою вул. Станіславського, 40. Будинок відомий тим, що у ньому 45 років проживав відомий економіст та літератор Й. Г. Дроздов. Оренди будівлі, якій загрожувало знесення, домоглась громадська організація «Центр медико-соціальної та фізичної реабілітації інвалідів з порушенням фізичного розвитку “Інтеграція”». На власні та волонтерські кошти інваліди самі відновлюють будинок, щоб створити тут власний центр. Уже збудовано паркан, відновлено (за допомогою Спілки народних майстрів) частково втрачене різьблення, повернуто будинку його першопочатковий колір. Заново налагоджено роботу опалювальної системи

та електромережі. За старовинними технологіями тинькуються та прикрашаються стіни.

Бути пам'ятками історії та архітектури і користуватися охоронним статусом не лише номінально, але й фактично достойні ще чимало будинків Чернігова. Наведемо дані про значущість деяких із них.

Будинок Полторацьких. Цей будиночок був споруджений як частина житлового комплексу лікарняного містечка у 1877–1878 рр. на вул. Шосейній (нині просп. Миру). У 1919 р. будинок став власністю земського лікаря Павла Петровича Полторацького та його родини. У ньому до 1961 р. жило три династії лікарів Полторацьких. «Одноповерховий, з двома декоративними фронтонами і візерунчастим кованим трикутним металевим навісом над парадним входом, будинок є оригінальним зразком житлової архітектури Чернігова XIX ст.», – писав про нього відомий архітектор та краєзнавець А. Карнабід (Карнабід 2005). Сам неординарна особистість, господар будинку створив у ньому своєрідний культурний центр, тут збиралися відомі громадські діячі, еліта Чернігова: Михайло Жук – талановитий художник; Аркадій Верзилов – історик, краєзнавець, археолог; Ілля Шраг – громадський, політичний і культурний діяч; земські лікарі – колеги Полторацьких: Розенель, Дехан, Ковальський, Маслов; художник Іван Рашевський, поети і письменники, зокрема Микола Хвильовий, Олесь Досвітній, Микола Вороний

(Середенко 2016). У 1981 р. поряд із будинком збудували готельний комплекс «Градецький». Будинок вистояв у буремні часи воєн та революцій, проте в 70-х роках XX ст. його спалили, розграбували вандалі. Від подальшого знищення його врятував А. Карнабід. У 1994 р. обласним управлінням культури та архітектури були направлені науково обґрунтовані довідки про архітектурну цінність цієї старовинної споруди. Нині будинок перебуває в напівзруйнованому стані.

Не менш цікавою і важливою пам'яткою чернігівської архітектури є будинок купця Тарасевича, що на вул. Академіка Павлова (тепер це комунальний будинок), а також будинок на Київській, 12. У ньому нині ресторан «Хряк».

Територіально всі ці будинки віддалені один від одного (рис. 1), тому об'єднати їх у єдиний пішохідний маршрут проблематично. Проте вони можуть бути ядрами трьох окремих районів прокладення маршрутів, які можна організовувати як самостійні, так і включати в оглядові екскурсії.

Об'єкти на Ринковій, Коцюбинського та Князя Чорного наближені до історичного центру міста. Ще чотири будинки, що стоять близько один до одного на Київській, Гончій, Немировича-Данченка та проспекті Миру, теж наближені до центру міста, де розташовані об'єкти туристичної інфраструктури. Біля Центрального парку культури та відпочинку і стадіону ім. Ю. Гагаріна розташоване третє ядро.

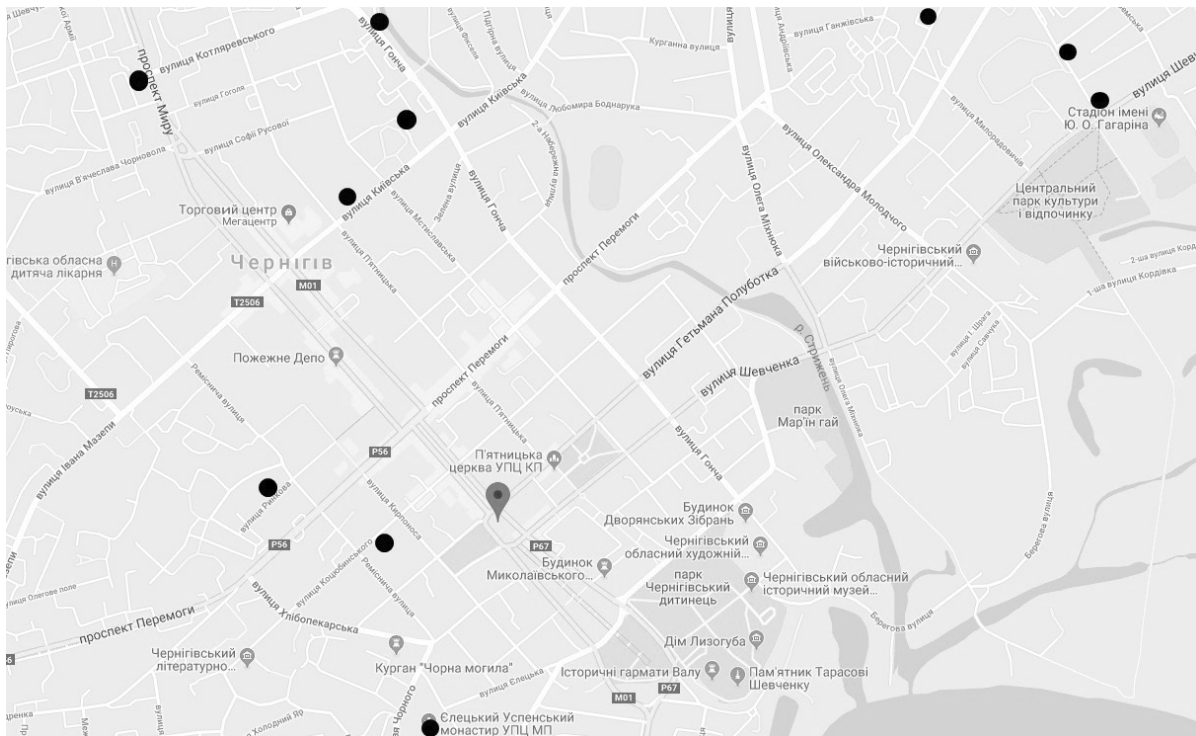

Рис. 1. Розміщення дерев'яних будинків – пам'яток архітектури та деяких окремих будинків, прикрашених дерев'яним різьбленням, м. Чернігів

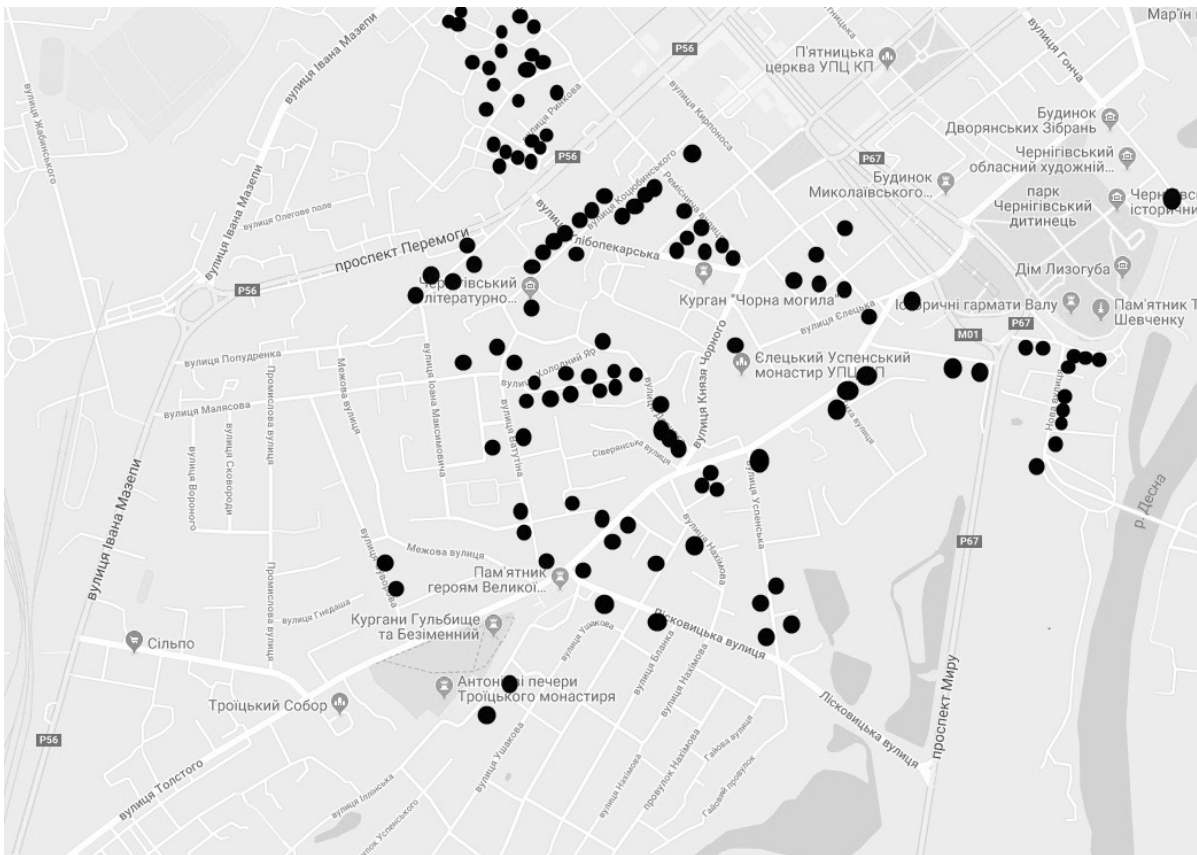

Рис. 2. Розташування дерев'яних будинків, прикрашених різьбленням, неподалік історичного центру м. Чернігова

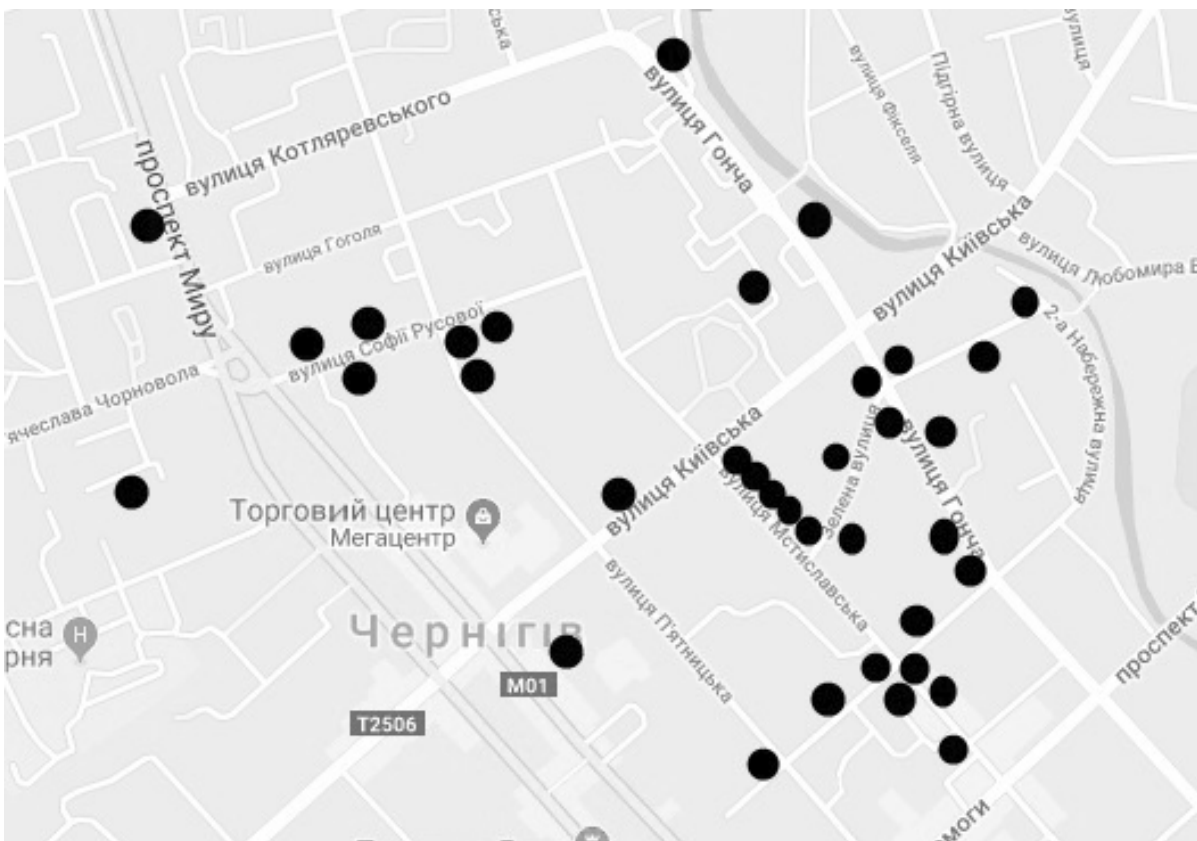

Рис. 3. Розташування будинків, прикрашених різьбленням, у центрі м. Чернігова

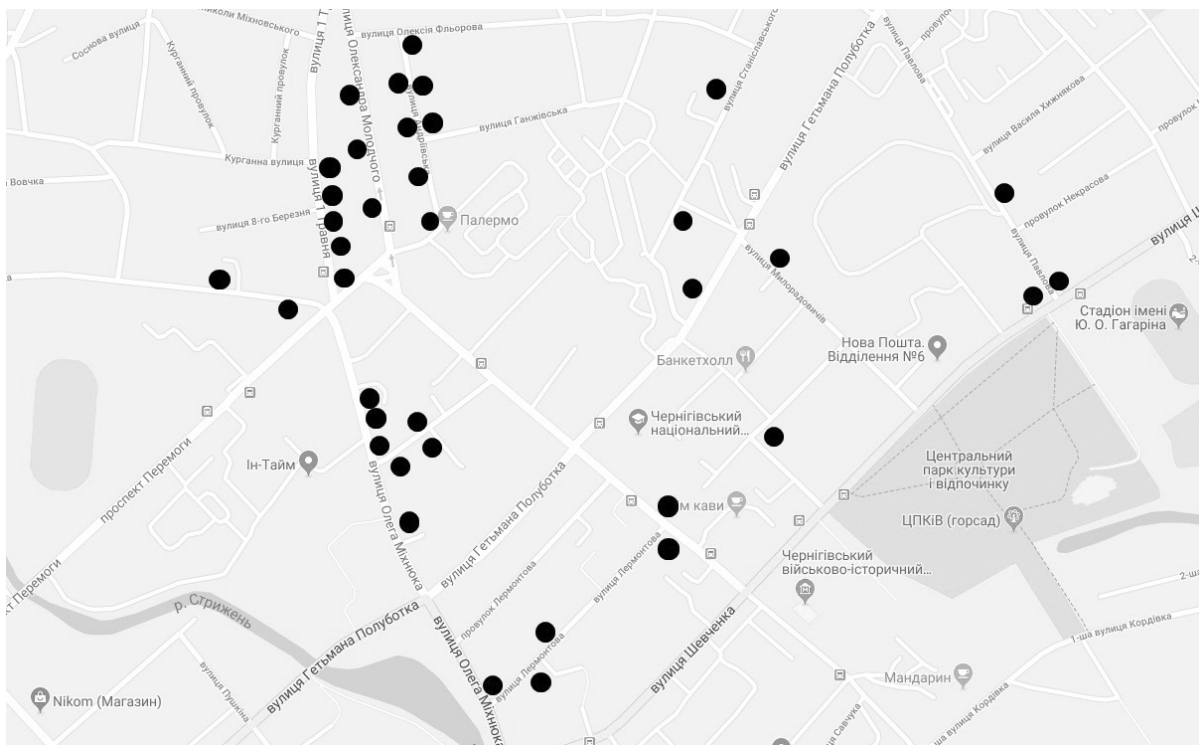

Рис. 4. Розташування будинків, прикрашених різьбленням, за Стрижем, м. Чернігів

Експерсію по Валу можна доповнити неквапливою прогулянкою вулицями Підвальною та Новою, або Толстого, Успенською, Лісковичською та Варзара (рис. 2). Експерсію до Антонієвих печер можна доповнити відвідуванням криниці св. Антонія та будинку, де жив св. Лаврентій. Неподалік від Єлецького Успенського монастиря розташовані будинки на вул. Лесі Українки, Олеси Десняка. Маршрут вулицею Коцюбинського можна після відвідування музею продовжити на вул. Ватутіна тощо.

Будинки, розташовані поблизу сучасного центру міста, можуть бути об'єктом вечірніх пішохідних експерсій для туристів, що розмістились у готелі «Україна» або скуповуються в «Мегацентрі» чи обідають у численних ресторанах середмістя. Це вулиці Мстиславська, Гонча, Зелена, Софії Русової. По маршруту можна побачити ще кілька цікавих мурованих будинків: стару синагогу, купецький дім, земську школу, а також будинки у псевдоготичному та стилі модерн, що на просп. Миру (рис. 3). Туристам, що розмістились в парк-готелі «Чернігів» чи «Придеснянському», відпочивають у Центральному парку, можна пропонувати маршрути вулицями Павлова, Станіславського, Лермонтова, Михнюка, 1 Травня, О. Молодчого, Андріївська тощо (рис. 4). Інформаційне наповнення експерсій потребує серйозної пошуково-дослідницької роботи, яка ускладнюється тим, що до початку XX ст.

у Чернігові не було нумерації будинків, місто значно постраждало в результаті бомбардувань і військових дій 1941–1943 рр., деякі вулиці зникли з мапи міста в результаті реконструкції. Форма організації експерсій може бути різноманітною: від поїздки у старовинних тролейбусах (можна охопити велику кількість вулиць, розташованих по тролейбусних маршрутах), веломаршрутів, неквапливих прогулянок до квестів.

Пропоновані експерсії привернуть додаткову увагу громадськості до проблеми збереження дерев'яної архітектури Чернігова, а також збагатять програму перебування в місті.

Повернути колишню красу будинкам могла б продумана програма реновації, коли мешканцям комунальних будинків пропонують ліпші житлові умови, а в будинку залишається один господар. Проте зазвичай будинки, з яких виселяють мешканців, приречені на знесення. Надто велика спокуса використати площу в центрі міста під будівництво. Приклад – уже згадуваний будинок І. Рашевського. Часто пустками стоять пам'ятки на Гончій та Немировича-Данченка. Щоб урятувати останній, працівники архітектурно-історичного заповідника навіть розшукували в соцмережах орендаря – громадську чи політичну організацію. Хоча є й позитивні приклади, зокрема порятунок будинку на вул. Станіславського. Старий будинок на вул. Київській, 12 отримав новий шанс, коли в ньому відкрили ресторан.

За кордоном таким будівлям шукають власника з умовою, що її буде реконструйовано зі збереженням первісного вигляду. Пріоритет надається тим, хто планує використовувати її під готелі, музеї тощо, тобто залучати до її використання туристів. У старовинному місті Яффа – історичному ядрі Тель-Авіва – будинок у середмісті може купити не кожен. Перевага віддається художникам, які облаштовують тут студії і виставкові зали. Локалізація в історичному районі, вигляд будинків та їхня спеціалізація привертають постійну увагу туристів. У європейських містах у середмістях з історичною забудовою створюються пішохідні зони з ресторанами, крамницями, виставковими залами. За зовнішнім виглядом будівель зобов'язані доглядати власники. За недбале ставлення до цих обов'язків з них стягується штраф, який використовується на опорядження будівлі.

Власники чернігівських дерев'яних будинків, серед яких чимало людей літнього віку, здебільшого не можуть самостійно відновити їхній зовнішній вигляд, до того ж ціни на дерев'яні матеріали, фарбу, послуги майстра з відновлення різьблення недешеві. Вирішенням проблеми може бути створення спеціальних фондів, волонтерська допомога, фінансування за системою краффтфандингу. Цікавою є ідея, яку висловлювали багато чернігівців, щодо створення скансену або пішохідної вулиці. Щоб такий об'єкт приносив прибуток, треба, щоб він був діючим. У будинках можна розмістити ремісничі майстерні, кав'ярні, сувенірні крамниці, музеї народного мистецтва, художні салони тощо.

Висновки. Архітектурна привабливість міста складається не лише з визнаних пам'яток, які внесені в охоронні реєстри національного або місцевого значення. Історична забудова загалом, ступінь її збереженості, доглянутість, міра гармонійності, з якою вона вписується в природний та культурний ландшафт, роблять вагомий внесок в архітектурний образ міста. Окрім того, історична забудова має більшу туристичну привабливість завдяки більшій інформативності, оригінальності, культурній репрезентативності, незвичності для сучасників та є найбільш вдалим середовищем для історико-культурних пам'яток.

Архітектурне обличчя Чернігова змінюється з плином часу. Це процес об'єктивний. Але такі зміни вимагають відповідального ставлення, оскільки можуть поставити під загрозу його архітектурну привабливість. Нині під загрозою зникнення декорована дерев'яна архітектурна спадщина, яка презентує цілий пласт української поліської культури. При тому, що довоєнний Чернігів мав переважно дерев'яну забудову, нині в місті залишилося близько 250 будинків, прикрашених різьбленням. Кожний п'ятий будинок із тих, що залишились, уже втратив частину своїх прикрас, кожний одинадцятий – зруйнується найближчим часом.

Збереження та відновлення історичної дерев'яної забудови може мати і прямий економічний ефект. Досвід інших українських та зарубіжних міст свідчить про можливе використання таких об'єктів у туристичній справі. Такі можливості в Чернігові є з огляду на компактне розташування цих архітектурних об'єктів у декількох районах міста.

Список використаної літератури

- Карнабід А. А. Документи (спогади старожилів, ескіз музейно-меморіального, храмового комплексу Рашевщина, довідка про виявлення будинку Рашевських). Державний архів Чернігівської області. Ф. р-9035. Оп. № 1. Спр. 131. 2005.
- Карнабід А. А. Документи, спогади старожилів, листи, статті, будинок Полторацьких. Державний архів Чернігівської області. Ф. р-9035. Оп. № 1. Спр. 132. 2005.
- Карнабід А. А. Статті про забудову вулиці Фрунзе (Мстиславської). Державний архів Чернігівської області. Ф. р-9035. Оп. № 1. Спр. 138. 2005.
- Леп'явко В. Чернігів: історія міста. Київ: Темпора, 2012. 432 с.
- Пам'ятки архітектури національного та місцевого значення. Чернігівська область. URL: <http://ukrainaincognita.com/derzhavnyi-reestr-nerukhomykh-pam039yatok-ukrainy/pamyatky-arkhitektury-natsionalnogo-ta-mistsevogo-7> (дата звернення: 20.04.2019).
- Сапон В. Будинок Феодосія Углицького. *Деснянська правда*. 2005. 10 листопада.
- Середенко Г. Будинок лікарів Полторацьких. URL: <https://monitor.sn.ua/ua/monitoring/47232> (дата звернення: 20.04.2019).
- Чернігівське узороччя: краса, що зникає / Н. О. Алешугіна, В. М. Величко, О. О. Зеленська, П. Ф. Коваль, С. В. Черняков. Ніжин: ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2016. 130 с.

References

- Aleshugina, N. O., Velychko, V. M., Zelenska, O. O., Koval, P. F., and Cherniakov, S. V. 2016. *Chernihivske uzorochchia: krasa, shcho znykaie* [Chernihiv ornament: disappearing beauty]. Nizhyn [in Ukrainian].
- Karnabid, A. A. 2005a. Dokumenty (spohady starozhylyv, eskiz muzeino-memorialnoho, khramovoho kompleksu Rashevshchyna, dovidka pro vyavlennia budynku Rashevskykh) [Documents (memoirs of the old-timers, a sketch of a museum-memorial, a temple complex Rashevshchina, a certificate on the detection of the house of Rashevsky)]. State archive of Chernihiv region [in Ukrainian].
- _____ 2005b. Dokumenty, spohady starozhylyv, lysty, statii, budynok Poltoratskykh [Documents, memoirs of the old-timers, letters, articles, Poltoratsky's houses]. State archive of Chernihiv region [in Ukrainian].
- _____ 2005c. Statii pro zabudovu vulytsi Frunze (Mstyslavskoi) [Articles about the building of the street Frunze (Mstyslavska)]. State archive of Chernihiv region [in Ukrainian].
- Lepiavko, V. 2012. *Chernihiv: istoriia mista* [Chernihiv: the history of the city]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

- Pamiatky arkhitektury natsionalnoho ta mistsevoho znachennia. Chernihivska oblast [National and local architectural monuments. Chernihiv region]. 2019. <http://ukrainaincognita.com/derzhavnyi-reestr-nerukhomykh-pam039yatok-ukrainy/pamyatky-arkhitektury-natsionalnoho-ta-mistsevoho-7> [in Ukrainian].
- Sapon, V. 2005. Budynok Feodosiia Uhlytskoho [The House of Theodosius of Uglich]. *Desnianska Pravda*, November 10 [in Ukrainian].
- Seredenko, H. 2016. Budynok likariv Poltoratskykh [The house of Poltoratsky doctors]. <https://monitor.cn.ua/ua/monitoring/47232> [in Ukrainian].

Natalia Aleshugina, Olena Zelenska

CONDITIONS OF DWELLING WOODEN ARCHITECTURE OF THE 19th – EARLY 20th CENT. CHERNIHIV CITY AND ITS USE IN SIGHTSEEING TOURS

Ancient objects created by craftsmen of the past that demonstrate the mainstreams and technology of those days are always guaranteed to get attention of future generations. The older the object, the more it is admired and the more interest it sparks. Many of such objects can be of interest to a tourist because they are characterized by uniqueness, their historic, artistic or spiritual value, and aesthetic appeal. The article focuses on the wooden architecture of Chernihiv that dates back to the 19th and early 20th centuries; it is decorated with carvings that represent the traditional development of the city in the century before last.

Nowadays, there are over 200 houses decorated with carvings in Chernihiv. Our research included 232 buildings that were discovered by the expeditionary method in the historical areas of Chernihiv. The systematization of the collected data was accomplished based on location, condition, and artistic credentials.

In terms of location, all the buildings are some distance off from each other, so it can be quite challenging to include them all into one's single walking route. There can be different sightseeing tours, starting with trips in old trolleybuses, cycling tours, walks, and ending with city quests. Such sightseeing tours will draw additional public attention to the issue of preserving the wooden architecture of Chernihiv. Moreover, they will enrich the list of *activities* the *city* has to offer to its visitors.

The relevance of a "skansen" or a pedestrian street is also considered in the article. The buildings can accommodate artisan workshops, coffee shops, gift shops, museums of folk art, and art salons, which will also have influence on the tourist attractiveness of the city.

The wooden architecture of Chernihiv is our cultural heritage with its unique features, carvings, patterns, and its own symbolic language. The buildings are eyewitnesses of the history of the city and various human destinies. In addition, taking into account their significance, they can stir interest among people from other regions and countries if we learn to take care of them.

Keywords: wooden architecture, wood carvings, tourism resources, tourism development.

Матеріал надійшов 26.04.2019